

משוררים עבריים בטרנסילבניה

מאת

משה ברמלי ווינברגר

מעט ידוע לנו על ההסטוריה של היהודים בטרנסילבניה עוד פחות על מצבם התרבותי¹. לאחרונה נעשו צעדים כדי לחקור את חיי העם היהודי בחלק זה של העולם ולתאר את השגיהם גם בשטח התרבות העברית². במאמרינו זה ברצוננו להציג ארבעה משוררים עבריים אשר השמיעו את קולם, "קול יעקב", במאה התשע עשרה. בטרנסילבניה וזכו גם להוציא לאור את יצירותיהם.

המשוררים הם: א. יהודה ליב בן צבי הירש ווינקלר; ב. אהרן צבי הירש קורלנדר; ג. אהרן בן אברהם יואל דורנצווייג; ד. שלמה עהרנקרנץ.

שלושת האחרונים היו מורים שהתגלגלו מרוסיה, מפולניה לטרנסילבניה כדי להפיץ תורה בקהילות שונות וללמד את בני ישראל השפה העברית³. על דרכם, טלטוליהם ונסיונותיהם מספרים הם עצמם (בייחוד קורלנדר ועהרנקרנץ) בהקדמות לקובץ שיריהם. ובין הנושאים השונים שבשיריהם גם התיאור על גורלו של מורה יהודי במאה התשע עשרה, כמו"כ האהבה לציון והדאגה לשפה העברית. הם מטפלים גם בשאלות של התקופה: כמו שויון זכויות, התבוללות, תנועת הריפורם, אנטישמיות, וכו'. שומעים אנו על בעיות שהטרידו את אנשי הקהילות שבהן התעסקו הם בהוראה, מוצאים אנו שירים ליריים מקוריים וגם מוצלחים (בשטח זה מתבלט בייחוד א. דורנצווייג, הצעיר שבכולם); פה ושם תרגומים משירה גרמנית, צרפתית.

מלבד שלמה עהרנקרנץ פירסמו כולם מיצירותיהם ב"כוכבי יצחק", בעריכתו של מ. שטרן⁴. אהרן דורנצווייג מצא גם את הדרך לירושלים, כדי לפרסם שירים וסיפורים ב"חבצלת"⁵. כן פירסם בירחונים "השחר", "הכרמל", "המגיד" ו"המליץ".

1. החוקר של תולדות עמנו בטרנסילבניה היה הרב ד"ר מתתיהו אייזלר, בעיר קלוויוואר. פירסם כמה מאמרים בשטח זה. רשימת עבודתו הרכבתי במאמרי, שנדפס בספר "מחקרים בחכמת ישראל, לזכרונו של פרופ' יחיאל מיכל הכהן גוטמן", שיצא לאור ע"י ד"ר ש. לוינגר, בודפשט תשי"ו [בחלק והלועזי עמ' 283].

2. י. יוסף כהן, הדפוס העברי בטרנסילבניה ("קרית ספר", כרך לג, לה, לו, לז); י. יוסף כהן, שבעים שנה כתבי עת תורניים בטרנסילבאניה (תל"ד—תש"ד), "ארשת", כרך א, עמ' 299-326; נתנאל קצבורג, כתבי עת עבריים באונגאריה, שם, עמ' 279-298; נפתלי בן מנחם, מספרות ישראל באונגאריה (הוצאת "קרית ספר"), ירושלים תשי"ח.

3. מלבדם היו אחרים שבאו להונגריה לשמש בתור מורים. כמו: ד"ר ה. בירקנטל, שלום כהן, צבי בוס, ועוד. על פעולתם הספרותית של המורים, ביניהם גם על אלה שאנו דנים במאמרו זה, עיין מאמרי "התפתחות השירה העברית בהונגריה", שעומד להופיע ב"ארשת", כרך ד.

4. בהמשך מאמרו נציין ע"י כל אחד השתתפותם ב"כוכבי יצחק".

5. מלבד א. דורנצווייג השתתפו ב"חבצלת": שמעון בכר-בכר, ובנו בנימין זאב בכר, ר' חיים יוסף פולק (מפרשבורג) ושלום בר"ש הכהן, שמוצאו מחרשא וכיהן כמורה בבודפשט משנת 1852.

שלמה עהרנקרנץ השתתף ב-"זיכנבירגישר איזראעליט"⁶. משנת תרל"ג = 1873 (שנת הדפסת הספר העברי הראשון בטרנסילבניה, והוא: "גבל וכנור", המכיל שירים של א. דורנצווייג)⁷ עד גרוש יהודי טרנסילבניה ע"י הנאצים בשנת 1944, נדפסו בחלק זה של הונגריה — כאשר השלטון עבר לא פעם מידי ההונגרים לידי הרומנים ולהיפך⁸ — קרוב לאלף ספר וכשלושים ושנים כתבי עת תורניים בעברית⁹. המשוררים, שעל עבודתם נעמוד במאמרנו זה, הפיצו וחיזקו את התרבות העברית ושפתה בטרנסילבניה משנת 1865 עד 1877. אין לנו ידיעות על משוררים אחרים שחיברו שירתם בעברית בחלק זה של העולם מלבד הנ"ל. אחדים שחיו ופעלו בטרנסילבניה בין מלחמת העולם הראשונה והשניה שרו בדרך כלל בהונגרית או ביידיש¹⁰. לפיכך מן הראוי להעלות מן הנשיה אותם המעטים שלחמו למען שפתנו ותרבותנו במאה התשע-עשרה.

יהודה ליב ווינקלר

הוא הראשון שהופיע על בימת הספרות העברית עם ספר שיריו בשם: "בית יהודה" (וין תרט"ז = 1856). מילא תפקיד ציבורי. חותם תחת אחד משיריו: "אנוכי הצעיר פה רעטטעג בטוי"ב לחדש העשירי שנת ברכות שמים מעל, יהודה ליב ווינקלער, ראש קהל עדת ישרון בגליל דעעש אשר בארץ באר שבע זיבענברגען המדינה"¹¹. במקומות אחרים כתוב: "Bistritzer Districtvorsteher", או: "Bezirksvorsteher". מקום מגוריו, מלבד דעעש (Dés), רעטטעג (Retteg), גם ביסטריץ (Beszterce) ולאפוש (Lápos)¹², כולם נמצאים לא הרחק מבירת טרנסילבניה (זיבענ- בירגען): קולוז'וואר.

מ. שטערן, העורך של "כוכבי יצחק" בווינה, כתב הקדמה לספר "בית יהודה", בה מתאר את י"ל ווינקלר במלים אלו: "אשר בצלו התורה מתלוננת, והחכמה לו סוכנת, נוגה התבונה לו לאורה, ולחדרי המחקר יורד, אזור המליצה לו לחגורה, ועל פי הנבל פורט, במתק שפה יוסף לקח, וחכו כיון הרקח, ה"ה המליץ הנכבד החכם

6. שלמה עהרנקרנץ, "צורד פרחים" בראדי, 1878, עמ' x.
7. י. יוסף כהן (הדפוס העברי בטדנסילבניה, "קרית ספר", כרך לג, עמ' 386-403) רואה בספר "גבל וכנור" של דורנצווייג את הספר העברי הראשון שנדפס בטרנסילבניה. א. פריימן (ב" A Gazetteer of Hebrew Printing, New York Public Library, New York, 1946, p. 70) רושם ספר בשם "מלחמת חובה" מר' זאב ראזנבלוי, שנדפס גם הוא בשנת 1873 וכמקום הדפסה ציין כפר קטן שנמצא בטרנסילבניה Macskás Szent Márton. זוהי טעות, כי הספר "מלחמת חובה" נדפס בבראדי, והרב זאב ראזנבלוי היה רב במ.ס. מארטון. הספר נמצא בספריית בית המדרש לרבנים ע"ש שכטר בניו-יורק.

8. עי' מאמרי: "שוואת יהודי צפון טראנסילוואניה" ב"יד ושם" מס' 32 (ירושלים ניסן תשכ"ד = מארס-אפריל 1964), עמ' 19'8; כמ"כ במהדורה האנגלית מס' 15, אוגוסט 1964 (אלול תשכ"ד), עמ' 27'12.

9. י. יוסף כהן, שבעים שנה כתבי עת תורניים... עמ' 301.

10. התבלט בפרט י. גיסקאלאי (= גוש חלב) עם שיריו הציוניים בהונגרית.

11. "כוכבי יצחק", כרך לה, עמ' 69; כרך יט, עמ' 26; כרך כ, עמ' 38.

12. שם כרך יא, 106'83; יט, 30'26.

החוקר השלם...¹³ צעדיו הראשונים בשירה העברית צעד גם הוא. כמו הרבה אחרים, על דפי הירחון: "כוכבי יצחק"¹⁴.
יהודי בשם אלחנן צבי בן שלמה מעודד אותו בשיר "מהלל איהב", שנדפס בספר "בית יהודה"¹⁵:

"הייטב בעיני? אותי שאלת,
אך למה זה תשאל לי והוא פלאי
— — — — —
לכן הקם את ביתך אשר בנית
וגם את המגדל אשר כוננו ידיך
יבואו רחוקים וראו אשר עשית
ויאמרו: יהודה אתה יודוך אחיך."

מבקר אצלו גם ידיד אחר ממאראמורעש (Maramures), שמו: משולם שמואל קאוולער, שגם הוא ניסה את כוחו בחיבור שירים, ובראותו את יצירותיו של ווינקלר פנה אליו: "הרם את ידיך לחזק את בדק הבית אשר בנית..."¹⁶ כנראה, שהיה קיים קשר ידידותי בין אלה אשר שרו בעברית בשנות השישים של המאה התשע-עשרה, בטרנסילבניה. בין אלחנן צבי בן שלמה, שהיה גר בגליל סוינוק הפנימי (Belső Szolnok Doboka vármegye)¹⁷ בחלק הדרומי של טרנסילבניה ובין משולם שמואל קאוולער, שהתגורר בצפונה של זיבענברגען, היה אולי יהודה ליב ווינקלר, אשר נמצא במרכזה של טרנסילבניה, המקשר בין שניהם; אבל התומך, היועץ העיקרי הוא מ. שטרן, אשר הושיט לו יד מווינה; כתב לו מכתב עידוד והמריץ אותו לפרסם את שיריו: "בשבטי ישראל — כותב מ. שטרן בין היתר — אודיע נאמנה כי יקרת נסבדת, וזאת ליהודה: ספרך היקר "בית יהודה" מלא חן ונועם מן הקצה אל הקצה, וכל באי שעריו יאמרו: חמונו ראינו אור!"...

ווינקלר היה זקוק לעידוד, כי היסס לפרסם ברבים את שיריו שמא שגיאות בהם, סימנים לחששותיו אלה גם בשיר שפירסם ב"כוכבי יצחק"¹⁸. אבל התנחם, כי אפילו ב"בכורי העתים" הודפסו שירים לא כל כך מושלמים, לפיכך החליט גם הוא להוציא לאור ספרו: "בית יהודה". דבר אחד היה ברור לפניו, שיישמר ויזהר מלהשתמש במלים לועזיות:

13. "בית יהודה", וין תרס"ז = 1856, עמ' v.
14. מלבד המוזכרים למעלה גם כרך יח, 61'62 ("הזקן"); כ, 38'39 ("התחיה"); כא, 43 ("מכתמים"); כב, 66'68 ("שלום ואמת..."); כג, 24 ("מכתם לרחל מארפורגא"); כד, 92'93 ("תהלה לרחל [מארפורגא]"); לג, 68'71; לד, 82'86; לה, 34'36; שם, 63'69 ("שיר למעלות" ומאמר בשם "שנת הדרור"); לו, 24'26 ("השכל והאמונה").
15. ראה למעלה, הערה 13. אולי הוא וזה עם "צבי הירש בן המנות מו"ה שלמה זלמן הכהן יצ"ר", שלו הוקדש השיר "לישרים נאוה תהלה" ב"בית יהודה", עמ' 78'79.
16. "כוכבי יצחק", יא, 84.
17. "בית יהודה" (להלן: ב'), עמ' 79. טרנסילבניה = זיבענברגען מקבל כינוי "באר שבע" (שבע = זיבען, באר (= בור) "גען").
18. "כוס נחמה" ב"כוכבי יצחק" (להלן: יצ'), יא, 84'85. גם בב', 42.

„רבים שחתו לשונם למען ישבחו
כי בלשונות רבות ידם משלה

— — — — —
ההמיר גוי לשון אבותיו בלשון זרה
כבני ציון מיום רחוקו מגבולה?
עדי נכרי ילבשו על חלקת צוארה
נשחתה, ופניה לא היו לה

— — — — —
ועוד רבים רעות מאלה אהבו
כי מזבח קדש באש זרה ישיקו
ישלחו מלים מרעיהם גנבו
כקורא דגר בילדי נכרים ישפיקו

— — — — —
אך וביתי לא ימצאו ולא יראו
פגול הוא כאלה יזבחו לשעירים
לכן את בתי זה: יהודה אכנה
(אף כי מגרעות בו רבות מי מנה)
כי דק לשון יהודה ירחם, עבודה יקנא
וגם שמי בקרבו גם זאת תדעו נאמנה”¹⁹.

במכתבו אל מ. שטרן מדגיש זו את חשיבות השפה העברית, שלמענה מוכן לעבוד ולפיכך חיבר גם שיריו על טהרת השפה העברית; ואם העורך של „כוכבי יצחק” ימצא אותם לראויים לפירסום, ידפיס אותם. „קנאת לשון עמי אכלתני, ובהגיגי תבער אש בעצמותי, כי ראיתי חמס וריב בעיר אלהים, שפת אמת, לשון חמודות, איך היתה לבו?”.

כל עם ועם שמר על שפתו ומדבר בה, „אך אנחנו זרע אברהם העברי, אך אנחנו מכל משפחות האדמה ירוד ירדנו, לשוננו שכחנו ונפרדוש כפינו לעם זר, לשונם גנוב הוא אתנו, וגם אותה בללנו, ואויבינו ילעגו לנו, שנות אלפים עברו על ראשנו, ואין איש שם על לב! גם בבני עמי חרה אפי אשר באלהי אברהם יתהללו כל היום והמצפים ליום גואל, מה יעשו ליום פקודה? אם יפקוד ה' את שארית יעקב להושיבם על אדמתם כימי קדם, ועשה אותם גוי אחד בארץ אבותם, ולשונם אין אתם, פה להם ולא ידברו, איך יקוו לשמוע עוד את דברי אלהים חיים, אשר ידבר עמם כאשר ידבר איש אל רעהו, והם את לשון קדשו לא יבינו! הכי בלשון אשכנז ותוגרמה ובלשון אחרת ידבר אל העם הזה?”.

בני ישראל בגולה עסוקים בדברים שונים; דאגת פרנסה על שכמם ואין להם זמן, כביכול, לטפל בשאלה כה רצינית כמו לשון עמנו „ולשונו לא ידע אם הוא בלשון אבותיו ידבר או בלשון עם ועם”. לפיכך הוא רצה לבנות בית „בית יהודה”, כדי לשמור על הגחלת של שפתנו: „ואמרת, עיני תחס עליה ואנכי אבנה בית לה סביב,

כסוכה בכרם... ובניתי לה בית מלונה, עד אשר יאיר גם אליה הבוקר אורי, ואז תחיה לנצח"²⁰.

לפיכך אין פלא, שחיבר שיר ובו הילל את רחל מורפורגו "האשה הנפלאה", אשר השמיעה את קולה בעברית: "ואתה בית יעקב, לכו נא הגברים, מה לכם לשתות מבורות נשברים, שתו מבאר שפת עבר, באר יד אשה חפרה" ("תהלה לרחל")²¹. הוא גם העשיר את השפה במלים שיצר בעצמו²², תירגם משפות אחרות²³, אבל רוב יצירותיו מקוריות הן, ואלה נאספו בספרו הרפרזנטטיבי: "בית יהודה".

הנושאים בשיריו הם מגוונים. שאלות תקופתו בהם. טיפל בשאלת השלום בין עמים ובין הדתות²⁴, העסיק אותו הרעיון של אחוה ורעות; לא בשיר אחד בלבד הדגיש את כוח האחדות. בשיר "הסתערת הנפש" מתאר זו את רשעתו, התנהגותו הפרועה של האדם ומביע את עז רצונו לברוח אל ההרים ולהרחק ממנו:

„אעזבה את ביתי אשר בניתי
ואלכה לי ההרים לחבק סלעים,
אעזבה בני איש אשר בם שגיתי,
פניהם פני אדם ולבם כפראים“.

כוח המשיכה שולט בכוכבים, ברגבי אדמה, לפיכך קיים הוא גם באדם ("האהבה")²⁵. תקוה, רעות ואהבה הם עידוד לאדם בחיי יום יום²⁶. בשיר בן אחד עשר בתים הנושא הוא המלחמה ותוצאותיה. רעיון מיטולוגי-יווני מעובד בשיר. בני יופיטר ("מחלון וכליון") התחתנו עם "קנאה ונקמה" והם הולידו את "המלחמה", האומרת:

„אני אני היא בין אדמנות מלכים, הם ילדוני
ורזוני אדך מחלב שדיהם היניקוני
וביום הגמלי באתי שדי המערכה;
כצאתי את העיד אבי אותי השביע
לבל אראה פניו עדי נפשו נקמות אשביע
עדי אודיד כל היקום עמק הבכה"²⁷.

כבר לפני מאה שנה הרגיש ווינקלד, שהאדם מסוגל להחדיב את עולמו ובתוכו גם את עצמו:

20. שם, 101. 21. יצ', לד, 93.
22. למשל: "חץ קשת" (= "Sagitta Amoris", ב'י, 93); "תלמיה" (= "Gottesakker") יצ', יא, 104.
23. בפרט מגרמנית (שילר, קוצבו).
24. "אמת ואמונה" (ב'י, 74-78); "שלום ואמת" (ב'י, 66-68).
25. שם, 69-71.
26. בשיר "בן פרת עלי יין" (שם, 59-61) מציע המשורר, באם דעות, אהבה ותקוה אינן עוזרות בשעת מצוקתו של האדם, יפנה אל זמרה. "אכן אם גם בכל אלה לא מצא מנוח, אזי דם ענבים וקוס ישועות יסירו כל מכאובו" (שם).
27. "המלחמה", ב'י, 71-74.

„ויקנאו בו בני אלהים ואפם מאד חרה,
 ויתאספו יחד ועצתם השלימו
 את כל אשר עשה אלהים ההרם יחרימו
 וגם את האדם בן יקירו אשר ברא“^{27*}.

הקנאה היא הסיבה להריסת היסודות בעולם, בתברה ובחיי המשפחה. גאות, בצע, ניאוף הם ילודי הקנאה. המשורר, שלא בשיר אחד מתגלית דתיותו, אמונתו בבורא עולם, — מתרחק מהיצרים הרעים ומוצא ערך החיים באהבת האדם ומשפחתו. לא צבירת כסף וזהב, אף לא קנאה ושנאה הן הכוח הבונה, כי אם אחוזה ורעות ואהבת משפחה. ואם פה ושם מכסה ענן את בית המשורר — מגלה הוא: קרני שמש בעיני אשתו ובעיני בניו ומוצא עידוד בשיריו העבריים:

„וארצנו תתן יכולה, עצמה וברכה,
 ארץ אבותי טוב לי מכל ארצות תבל,
 פה אשיר שיר עמי ואפדוט עלי נבל
 כנשף בערב יום, ונס יגון ואנחה“²⁸.

שאלות פילוסופיות מעסיקות אותו. שאלת „צדיק רוע לו רשע וטוב לו“ נמצאת ב„למנצה על שושנים“ והקדיש לשאלה זו גם מסה קצרה („מגדול עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב“) ואף נותן הוא שלוש תשובות עליה²⁹. הרמב"ם ויוסף אלבו הם מורי הדרך שלו.

שאלת השארות הנפש ותכלית החיים, הן הרעיונות היסודיים בשיר ארוך: „חזות קשה“. הוא כתב כעין הקדמה אל שיר זה ורואה בו: „הקשה מכל השירים אשר כתבתי עד הנה, כי הוא לא יחוש ולא יבוש ולא ישום לפניו מחסום, ישאל וידרוש אחר תכלית בריאת האדם ועל תכלית הבריאה בכללה“³⁰. היסס לפרסם את השיר, אבל הואיל וגם אחרים, כמו איתן האזרחי, ניסו את כוחם בניחותא שאלה זו, החליט גם הוא לטפל בה ולחפש תשובה עליה. „ואם שגיתי אתי תלין משוגתי“³¹. אבל תשובה ניתנת על שאלה זו דוקא בשיר אחר („התחיה“) ³² ולא ב„חזות קשה“ המסתיים ללא פתרון:

„אשליך עטי כי יתחמץ לבבי,
 נחמה בקשתי ולא מצאתי,
 אסגיד פי עדי שובי אל משכבי,
 אחסום שפתי פן אראה ברעתי“³³.

ווינקלד מצא דרך לבטא את רעיונותיו בשירים הבנויים על דו-חשיה ³⁴ ובצורת „בלדה“. נזכיר, לדוגמא, את „היעד והקרדומות“, כמו"כ „משפט צדק“, בו מתואר יהודי שמצא צרור כסף של הנסיך קלינסקי, אשר דרש אחר"כ להחזיר לו יותר ממה שהיה בארנקו הנאבד:

*27. „המלחמה“, שם.
 28. „השמח בחלקו“, שם, 52-53.
 29. שם, 36-37.
 30. שם, 86.
 31. שם, 87.
 32. יצ, כ, 38-39.
 33. „חזות קשה“, בי, 95.
 34. בייחוד מורכב החלק השלישי של „בית יהודה“ משירים בנויים על דו-חשיה; לדוגמה: „ידועי ומי זהב“ (בי, 109-112); „האב והבן“ (שם, 112-113); „אהבה ויופי“ (שם, 113-115).

„ועתה יהודי השב לי את כל האבדה
 אשר מצאת, ואז תנקה מאלתי
 ואם לא, חי נפשי, כי לעיני כל העדה
 איסרך ואקחה ממך את נקמתי.
 כאבן דומם עמד אז הישראלי
 ועיניו ולבו נשא אל השמים“.

לבסוף הצדיקו השופטים את היהודי³⁵.

סבל העם היהודי מוצג ב„שיר למעלות“, שחובר לרגל שויון הזכויות שניתן באוסטריה-אונגריה, בשנת 1867. „לבי סחרחר בזכרי ימים עברו“ כותב הוא ב„שיר למעלות“³⁶. בתקופתו, באמצע המאה התשע-עשרה, לא היה יהודי יכול לקנות בית בעיר, ואם כן הצליח, נרשם הבית על שם גוי; לא היתה רשות ליהודי להתיישב בכל מקום שרצה:

„בני ציון בעיני עמים כקוף ודרדר צמחו
 הבפרזים ובכפרים באהלי קדר גרו
 ומעיר וקריה כצרוע וזב נדחו

— — — — —
 על פני חוץ נחלת שדה וזכרם
 לא נתן לו לקנותו לנחלה,
 כי לישראל היתה כל הארץ חרם
 והוא בתוכה כנגע ומחלה“³⁷.

מסים כבדים הוטלו עליהם, בצבא לא היה יהודי יכול לעלות בדרגה; ניצלו את ידיעותיהם, „בכל זאת מדעם לא עשה להם פרי תבואה“. גם בשיר אחר מדבר המשורר על שנאה כלפי ישראל, שקל מאד להכיר יהודי בסימן זקנו:

„ולמען הכות אותו כל מוצאהו
 ולמען בין רבבות עם חיש יכירהו,
 שם שם לו האלהים אות ושם נסהו,
 גדל פרע שער זקנו בפניו יענה
 כי הוא איש יהודי לשבוע מי לענה
 וישראל שמר חק כאשר צוהו“³⁸.

בשל זקנו קללו וגדפו את היהודי והנה „רוח עוועים מסך אל בלב מחרפינו ויעשו גם הם כאשר נצטווינו ותער לא יניפו על פאת זקנימו“ ולועגים לאלה לאשר אין להם זקן.

ווינקלר קיבל בשמחה רבה את החוק של שויון זכויות; על בני ישראל לומר הלל לאלהים. תקותו, שכעת צדק ומשפט ישלטו בחיי העם באונגריה ועם ישראל בשקט יחיה ויעבוד; הדגיש שאין בין עולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד. הם משועבדים כעת למלכותו של יוסף (= פרנץ יוסף), לו הקדיש את התרגום

35. „היער והקרדומות“ (בי', 115); „משפט צדק“ (שם, 86'82. נדפס גם ביצ', יט, 30'26).

36. יצ', לה, 69'66. שם. ע"י מאמרי הג"ל בהערה 1, עמ' 284.

38. „הזקן“, בי', 80'79 (גם ביצ', יח, 62'61).

העבדי של ההימנון האוסטרי בשם: "מכתם ליוסף"; חיבר גם שיר תהילה לכבוד "קארל פירשט פאן שווארצענבערג, לאנדעס גופערנעור אין זיבענבירגען", שמתפקידו להגן על בני ישראל³⁹:

"קארפאט וכל גבעותיו יצהלו נגדך,
מאראש וסאמאש בהוד שמך ירננו סלה,
לולא פרשת עליהם אור דגלך
עוד היום נגשש כעורים באפלה"⁴⁰.

ואחרי שני שירי תהילה אלה מיהר ווינקלר לחבר שיר גם לכבודו של א. רוטשילד, "לאיש אשר נתן לו אלהי שמים עושר ויקר וסגולת מלכי אדמה"⁴¹. מלבד שירים ליריים, פילוסופיים ושירים שהזמן גרמם, מוצאים אנו שתי קינות בספר "בית יהודה", שנתחברו לרגל מות אביו של המשורר, ושל ד' צבי חריף. אביו התכונן לבקר אצלו, ובדרך אליו נפטר⁴². ב"עין בוכים" הוא מבכה את מותו של ד' צבי חריף, ראש ישיבת ברודי ואח"כ רב בעיר אוגוואר (כעת צ'כיה) ובונהארד (בוונהאד?), "עד כי לסוף התנשא עשר מעלות ומלא מקום צדיק וישר כמוהו בעיר אובן ישן, עיר גבורים"⁴³, אבל עוד באותה שנה "מעם מזבח אלהי לקחו ואיננו" (שנת פטירתו תקצ"ה). מאחד הכתים שבקינה מתברר שווינקלר היה תלמידו:

"אל תתמהו עמי לקול שועי ונאקתי
פן תדמו בנפשכם כי לא הכרתיהו

— — — — —
עוד תורת אל חי אשמע לשונו תביע

כרוח צח עלי לבי עוד היום מרחפת"⁴⁴.

ווינקלר תירגם משילד ומ"קוצבו⁴⁵, ושיר אחד מיידו הרופא היהודי מבודפשט:

הילברג⁴⁶.

חלק הארי של יצירותיו הוא בספר "בית יהודה". אחרי הדפסת הספר [בשנת 1856 = תרט"ז] המשיך לפרסם ב"כוכבי יצחק". השיר בשם "השכל והאמונה", שהופיע בהמשכים, הוא האחרון שנדפס מפרי עטו ב"כוכבי יצחק", בו גם התחיל צעדיו כמשורר בעם ישראל⁴⁷. מ. שטרן, עורך של "כוכבי יצחק", שגם תמך בווינקלר, כותב בסוף ההקדמה שלו לקובץ "בית יהודה": "יהודה רד עם אל ונאמן עם קדושים, עמודיו משש התבונה, ועל פתחיו כל מגדים, כולו מחמדים, כולו ממתקים, גדול כבוד הבית הזה, בנוי לתלפיות הנהו, ובהיכלו כבוד אומר כלו למחברו".

39. ב"י, עמ' xii.

40. שם, 41. שם. 42. בשנת 1837 — ב"י, 97-99.

43. שם, 80; Ó Buda (חלק מבודפשט); בוונה (Bonyhád), ערים באונגריה.

44. שם, 81.

45. ב"י, 50-51 ("התשוקה": תרגום השיר "Die Sehnsucht" משילד; "רגשות הנפש" A. Kotzebue, "Ausbruch der Verzweiflung" (צ"י, יא, 83) בב"י, 62-69. נדפס בשם "הסתערת הנפש").

46. "בן פורת עלי עין" צ"י, יא.

47. צ"י, לג, 68-71; לה, 82-86; לה, 34-36; לו, 24-26.

אהרן צבי הירש קורלנדר

פרטים על תולדות חייו בהקדמת ספרו „דברי אגרת ודברי שיר“ (אופן 1867). נולד בקעלעם (= קלמי, פלך קובנו) בשנת 1816. למד בישיבות, אבל היה נאלץ להפסיק לימודיו בהן; על הסיבה הוא מספר: „כי ספר מינים מצאו בידי... משפטי נחרץ, גרש גורשתי“⁴⁸ [מדובר בספר „עט סופר החדש“ של צמח סגל לנדא (וילנא תק“ץ). המכיל אגרות שירים ומליצות, ותרגומים ממשלי לפונטיין]. עזב את רוסיה ועבר לפולין וגם שם לא מצא את מקומו. והוא ממשיך וכותב: „ואפן ואבוא אחר תלאות אין מספר אל ארץ אונגריין ורוח לי מעט, כי להם עלה השחר ושמש מרפא בכנפיה“⁴⁹. בשנת 1846 התגורר בעפריעס (בהונגרית: Eperjes, בצ'כית: Presov). משם הרים קולו כנגד אלה אשר רצו לעכב הופעת הירחון „כוכבי יצחק“⁵⁰. בשנות 1861—1867 היה מורה בקלויזנבורג (= קולוז'ואר), ומקודם אולי גם בערים: טמשוואר (בהונגרית: Temesvár), פוגאראש (בהונגרית: Fogaras), ויש לשער שאת השנים האחרונות של חייו עשה בווינה⁵¹.

שיריו הראשונים נדפסו ב„כוכבי יצחק“ (בשנת 1846), עוד בהיותו בעיר עפריעס⁵². יתר יצירותיו — בחלק השני של הספר „דברי אגרת ודברי שיר“, כשלושים שירים מודפסים בו, ביניהם ששה, תרגומים מגרמנית⁵³.

הוא איננו עשיר בנושאים וברעיונות כמו ווינקלר, או דורנצווייג, אבל בכוח הביטוי הוא חזק כמותם. בייחוד מוצלחים השירים: „שיר היין“⁵⁴ ו„רעיוני לילה“⁵⁵. חיי האדם בכפר מתוארים בשיר: „חיי בכפרים ואנשי האכרים“⁵⁶. בתור מורה נגע גם בתפקידו ובאחריותו של המלמד; מתח ביקורת קטלנית על אלה שאינם ממלאים את תפקידם על הצד הטוב ביותר:

„המורים הזקינו,
המלמדים הלבינו
ואור לא ראו
בגיא שמנים,
אך אבנים
כי זרעו“⁵⁷.

48. „דברי אגרת ודברי שיר“, אופן 1867 (ב„פתח דבר“), עמ' ו. 49. שם, עמ' וו. 50. „Antikritik“ (נגד המקנאים אשר שגנו לשונם על הוצאות לאור מחברת הכוכבי יצחק), שם, עמ' 22-23.

51. Ch. D. Lippe, Bibliographisches Lexicon, Wien 1881, Vol. I. p. 260. 52. „ראשית בכורים“ ו„כסיל מתחכם“ (יצי, ג, 81-80) וגם ב„דברי אגרת...“, עמ' 33-34. 53. „שנת 1831“ (מ' Anastasius Grün) ב„דברי אגרת...“, עמ' 40-41; „הליכות האסון“, שם, 43-41; „התקוה“ (לשילר), שם, 43-44; „תחת הכושם“ („La tabatiere“) מתוך תרגום גרמני של השיר) שם, 49-51; „תורת אמונה לאיש שוחר אמת“ (מ' Blumauer) שם, 51-57. 54. שם, 34-36. 55. שם, 28-30. 56. שם, 27-28. 57. „מלמדי שוא“, שם, 44-45. על מצבו של המורה כותב הוא גם בסוף „פתח דבר“ (עמ' ווו-ו): „ואם זה עשרים שנה לי היום מאז אשר מורה ומחנך לבית יעקב אני, עם כל זה לא עלתה בידי לעשות פרי תבואה לוקנתי וטרף לימי שיבתי... לימים אשר לדאבון נפש מורה עברי הוא

בשיר קטן, "פורים", מברך הוא את ריעיו, המורים בטרנסילבניה⁵⁸. גם זה מעיד, שהיה קיים קשר בין המורים העבריים בטרנסילבניה. בשירים אחדים, ענינים מקומיים, אשר זעזעו את דעת הקהל היהודי. כך, למשל, המקרה שיהודי נקבר בבית הקברות הנוצרי ונציגי הקהילה הצליחו אף להעבירו ל"בית החיים" היהודי — מהלל הוא מעשה זה בשיר "עטרה לראש גבר"⁵⁹.

גם בקלויזנבורג לא היו חיינו של המשורר קלים. רדפו אותו והוציאו עליו שם רע. הד לדבר בשיר: "המקנאים ללחם"⁶⁰:

עַת לֶלְחֵם נָדוּ וְנָעוּ
שׁוֹנְאֵי חֲנַם לְחָמִי רָאוּ,
אָנָּה וְאָנָּה יַחֲפְשׁוּ עוֹלוֹת,
זִמְמוּ וּמָצָא דְבָרֵי עֲלָלוֹת

זאת ארחות נושאי שם ה' בפיהם,
הולכי רכיל ודבה, חמס מעשיהם,
ועל דעתי
כי לא רשעתי,
חף אני מפשע
וחלילה מרשע
ומאום אין ביד
במרומים סהדי."

בשני שירים מברך קורלנדר את הרבנים, שנבחרו בעיר קלויזנבורג. האחד נכתב לרגל בחירתו של ה"ר פייבוש פישמן (נובמבר 1861); והשני, להתחלת כהונתו של ה"ר אברהם גלזנר (10 לאוגוסט, 1863). בשני השירים (שנושאים כותרות גרמניות) משתקף המצב התרבותי והרוחני שבקהילת קלויזנבורג. מוצאים אנו לנכון להביא אותם בשלימותם (השקפת עולמו של המשורר מתגלית מתוך השורות האחרונות, שהוסיף לברכתו אל ה"ר אברהם גלזנר)⁶¹.

נתעב ונאלח ככלי אין חפץ, באין גג, במצור ומצוק... ותחת עבודתו ויגיעתו בשני עלומיו רעבון ומחסור שכרו לעת זקנתו... עודו באבו הוא מטרה לכל חץ"...

58. שם, 57-58. 59. שם, 48-49. 60. שם, 47-48.

61. שם, 59 ("אשר חפץ ביקר התפשטות אור חדש וכורע ברך לכל אשר לקול הזמן יטה ארון שומעת, ויפקח עין על כל דבר מצלח ומועיל"). הרב הראשון בקהילה היה ר' הלל ליכטנשטיין (1852-1854), אחריו בא ר' פייביש פישמן (1861-1863); ר' אברהם גלזנר (1863-1877); ר' משה גלזנר (1877-1922); ר' עקיבא גלזנר (1922-1944). ואלה הם הרבנים שכיהנו בקהילה השניה, לאחד הפירוד בשנת 1881: 1. ר' יצחק קונשטדט (1882-1883); 2. הרב ד"ר אלכסנדר קוהוט (1884-1885); 3. ר' שלמה ראוסניץ (1885-1887); 4. הרב ד"ר ש. רוזשפיץ (1887-1888); 5. ד"ר יעקב קליין (1888-1890); 6. הרב ד"ר מתתיהו אייזנר (1891-1930); 7. הרב אליהו קליין (1930-1934); 8. הרב ד"ר משה וינברגר (כרמלי, 1934-1944).

„Glückwunsch“ א.

an Herrn Föbus Fischmann beim Rabinats-Antritte Klausenburg
Nov. 1861

הארץ הזאת מקור הברכה
בתורה ובעשרה רב ערכה,
אבל יושביה חשך חתולתם
ואפלה פרושה על מעגלותם.
נבואי שוא, טופלי שקר,
נפשות עניים צודים,
אשר לתרמיתם אין חקר
ומלבם נשגבות בודים,
ריק יהגו בחלקת לשונם
ומחזה שוא יכחש גרונם.

משפל מצבם מרומים ישקיפו,
עם מלאכי מעל ברית כרתו
וחיל נבערים כצמים ישאפו
ובעד אגורה נפלאות יעשו.
מורדי אור בחשך מעשיהם,
כל פתי כל בער יסעו לדגליהם,
לחנות סביבות נביאי הבעל
והי עזבם, בו מעלו מעל.

ותהי האמת נעדרת
והמדע ממארת
ודורשיה לאלה
ואוהביה לקללה.
כאלה היום צאן מרעיתך,
יפנו לקדושים עליהם ינהרו,
הבט נא עמך וראה עדתך,
לאמונת שקר בארץ גברו.

ועתה לחשך קץ קראת,
כגבור אורת חרב,
לבני אמת תושיה הבאת
ולחסידה מדקרות-חרב;
לבנות תבונה השביות,
ממאסר לילדי השנואות
קראת דרור:
יהי אור!

כתם אופיר,
ברקת וספיר,
בחלמיש צורים
הנמו סגורים.
ומלב האבן מצוק כנחשה!
גזרת אומר, — וזהב יאתה!

כחוצב בהרים וגבעות,
לפלה בטנם ירד תחתיות,
בגיא צלמות ארח בל סלה
יעל הון בערכו בל יסלה.
כי משן סלע לכסף מוצא
ומשפתי חכם השכל ועצה.
כי לעדור תלמיה
ולחצוב בהרריה
עפרות זהביה
מבור תחתיות;
להוליכם קוממיות
בניב שפתך
הטית שכמדך.

הן אמנם כי רבה מלאכתך,
אכן יש תקוה ושכר לפעולתך,
אלהים עמך, אל תרף ידך!

ועתה חזק, הי' דשן ודענן
מנוחתך כבוד, ונוך שאנן.
כימי הארץ יהי' ימיך
ועל עמך — סלה ברכתך.

ב. "Begrüssung"

an Herrn Rabbiner abr. Glasner beim Rabbinatsantritte
10. August 1863, in Klausenburg

אגיל לקראת בואך איש גבור החיל!
לאור נוגה כי תהפוך חשכת הליל;
פרעות בישראל, יחשכו המאורות,
מטעי האופל הבשילו אשכלות מרורות.
לאור יומם תהפוך החשכה,
יצו ה' אתך את הברכה!

ממרחק פעמך הרימות למסעות,
מכר נרחב לארץ סלעים וגבעות,
מאין פנות אל התלאה שמה ימצאוך,
באורח לא דרכו אתה ואבותיך.
להשיב שבות הנדחה
יצו ה' אתך את הברכה!

הנה, לשתי מחנות היו אנשי מרעיתך:
אלה ממעין נרפש ישאבון, ישתו דלוחים
מי אכזב מרגל התבונה נשכחים,
ואלה פנו עורף לסורי גפן נכריה
ובנתיבות האמת והזמן יבקשו תושיה.
לקשרם יחד תהי' תפארתך
יצו ה' אתך את הברכה!

זרע עם קודש, לבושת ולכלימה
נאנחים תחת יד האולת,
הביאם אל הקודש פנימה,
הסר מכשול ונטע שורק תוחלת
בלב גבוב, והבאים יכבדוך
ויצו ה' אתך את הברכה!

הבת קלויזענבורג שישי ושמחי!
בא עדנך, עוד שמשך תורחי,
כלה ענן וילך, תמו משכני אופל,
נביאיך שקר חזו התולים ותפל.
הופר עצתם, בא רופאך,
יפקח ה' את ארבות עיניך!

הלא כאש דבריך
חוצבי להבות.
הצק חן בשפתיך
כגשם נדבות.
היה מנהלם בקסם לשונך
לבנות חרבות
וכבחורב הרם קולך,
כלפיד תלהט לבבות,
ועל אמונת שוא שפוך זעמך.
מקור כל מדון ואם לקרבות
לטוש ברק חציך

רמחים וגם חרבות.
ולשבר עמך תעלה ארוכה
ויצו ה' אתך את הברכה!

שירתי גם אם רוה היא ודלה,
ברכת הדיוט אל תהי' בעינך קלה,
נובעת ממקור לב איש

עבדו ומכבדו.

א. ק. [= אהרן קורלנדר]

בשתי קינות הוא מבכה מותם של שני צעירים. אחד היה ידו (אולי מורה בעיר טמשוואר?), שאיבד את עצמו לדעת, חודש ימים אחרי חתונתו⁶²; והשני, בחור צעיר מקלויזנבורג. ביתר השירים מוצאים אנו תשוקתו של המשורר לרעות⁶³, ואזהרתו מפני אדם לא־כנה:

„אחי השמרו,
ממנה מנעו רגליכם,
אחריה בל תסורו,
פן כמוני אחריתכם!
תחת יין שמנים
ודבש לשונה,
חמת פתנים
לכם תתנה“⁶⁴.

„דברי אגרת ודברי שיר“, המכיל, מלבד שירים, גם דוגמאות למכתבים (עמ' 24—9), נתקבל באהדה על ידי רבנים באונגריה⁶⁵. במיוחד המליץ עליו שלום בר”ש הכהן „מורה דת ישורון בעיר פעסאה“⁶⁶ ואלה הם דבריו אל המשורר: „רבים מקרב אחינו יהללו אותך בשערים, ויתנו לך פאר ושבח על אשר לא מנעת להפיץ מעינותיך חוצה, ולהראות כי חלקך בין האנשים ההוגים בלשון אשר דבר ה'

62. שם, 62 (שמו של הידיד באקרוסטיכון של הקינה („אבן לזכרון“) הוא: לודויג שטרויס, „אשר ארבע שבועות אחר חתונתו רצץ בקנה השרפה את מוחו וימת ביום העשירי לחודש מאי 1861 למספרם“).

63. „הרעות“, שם, 40—39. 64. „המסוה“, שם, 31—30.

65. הממליצים על הספר הם: ר' עזרי' עהרליך, רב בק"ק פינפקירכען (= Veszprém); ד"ר מיזל וד"ר שמואל כהן, רבנים בבודפשט; י. אונגאר, רב בפאקש (= Paks) והרב כהן בפאלדוואר (= Balaton-Földvár) — ערים באונגריה.

66. אותו אנו פוגשים ב„חבצלת“, „בכורי העתים החדשים“. הוא כתב הקדמה לספר „אגודת שושנים“ של יעקב ביבריינג [חלק ראשון, ויען תרל"ן]. שמעון בכר מברך אותו בשיר [„ברכה ותהלה“]. „חבצלת“ תרמ"ב, גליון 27, עמ' 213]: „למלאת לו שלוששים שנה בעמדו על משמרתו, משמרת הקדש' בתור מורה בעיר פעסטה“. מוצאו מוזארשא.

עם עבדיו ונביאיו הקדושים. יאשרך ויחזקך ויאמצך נא תמיד השוכן מרומים" ⁶⁷. בשנת 1878 הופיע ממנו ספר על תולדות חייו של ש"ל רפפורט, הרב מפראג, שנדפס בווינה ⁶⁸. אולי זוהי ראייה להנחתה, שסוף ימיו בילה בווינה בתור מורה ושם נפטר.

אהרן דורנצווייג

למרות גילו הצעיר והחיים הקצרים שלו (נפטר בגיל עשרים ושש) זכה להוציא לאור שני קובצי שירים. האחד, "נבל וכוונר" (הערמאנשטאדט תרל"ג (1873). הספר העברי הראשון שנדפס בטרנסילבניה); והשני, "שירי תהלה" (למברג 1868) ⁶⁹. השתתף עם יצירותיו (שירים וסיפורים) בירחונים עבריים, כמו: "כוכבי יצחק", "השחר", "הכרמל", "המליץ", "חבצלת" ו"המגיד" ⁷⁰.

בתכניתו היה גם לכתוב דראמה בשם "תשועת היהודים" ⁷¹, וכן להכין רשימה ביבליוגרפית של דברי דפוס עבריים, החל מתקופתו של מ. מנדלסון ⁷², אבל המות הפתאומי ביטל תכניות אלו.

גם הוא כמו א"צ קורלנדר ושלמה עהרנקרנץ, הגיע מפולניה לטרנסילבניה כדי להפיץ תורה ותרבות עברית בין הרי הקארפאטים. נולד בלבוב (לעמברג) בשנת 1849 ונפטר שם ב' אייר תרל"ה (1875). אביו, אברהם יואל דורנצווייג, היה נכדו של ה"ר צבי הירץ חריף, מחבר הס' "אור יקרות". דורנצווייג פירסם את הקובץ "שירי תהלה" בהיותו בן שבע עשרה ⁷³.

אנו מניחים, שסביב שנת 1870 עזב את פולניה והתיישב בעיר פוגאראש. בשיר "ההולך מארץ מולדתו" ⁷⁴ הוא מתאר מפנה זה בחייו: "מעיר חמדתי אפרד לארץ נכריה, למקום תוהו ארץ אפלה".

לא הרבה זמן עשה בטרנסילבניה; שלוש-ארבע שנים, בערך. בשנת 1873

67. בהקדמת הקובץ "דברי אגרת...".

68. Biographie S. L. Rapaports Oberrabbiner zu Prag, Wien 1878. 8° (והי המהדורה השלישית).

69. ע"י הערה 7.

70. ב"המגיד" [שנה שניה, 1868, עמ' 143] נדפסה גם בקורת, לאו דוקא חיובית, על "שירי תהלה" בעילום שם. בקורת של "שירי תהלה" (המה תהלת ישרים (שירים?) שונים למיניהם, הושרו בעתם ובזמניהם, חזרו יחד מאת אהרן דורנצווייג מלבוב, לעמברג 1868). שירים ממנו, ב"המגיד", שנה טו, גליונות 16, 20, 22, 24-27; שנה יח, גליון 26; ב"השחר" [שנה ב, עמ' 59-61]; "כוכבי יצחק" [חוברת לו, עמ' 57]; ב"הכרמל השבועי" [שנה ח, עמ' 151, 165].

71. "המגיד" 1868, עמ' 143.

72. "המזכיר" בעריכת מ. שטיינשניידר, 1875, מס' 90, עמ' 135 (שם בטעות: יום פטירתו של דורנצווייג: י"ט אייר).

73. רשום אצל ו. צייטלין, Bibliotheca Hebr. Post-mendelsoniana, Leipzig, 1891—1895, עמ' 68.

74. "נבל וכוונר" (להלן: "נכ"), עמ' 15; "חבצלת", תרל"ד, גליון 32, עמ' 245-246.

הדפיס את הקובץ השני „נבל וכנור“ בעיר הסמוכה לפוגאראש: הערמאנשטאדט (ברומנית: Sibiu, בהונגרית: Nagyszeben), וודאי שבגלל מחלתו חזר ללמברג עיר מולדתו, ושם נפטר. היה נשוי ואב לשתי בנות. גיסו של המשורר, ר' יוסף גרוס, חיבר ניקרולוג עליו, שנדפס ב„השחר“ (שנה ה' עמ' 708-709):

„וכקול בוכים לי הכנור והנבל

ושירי תהלה אשר כוננת.

בהגיגי במו לבי יהגה אבל

בשכבר מת, עוד טרם זקנת“.

רק הקובץ „נבל וכנור“ הוא בדיניו⁷⁵. „שירי תהלה“ רשום אצל ו. צייטלין⁷⁶. ב„נבל וכנור“ [שיר לדוגמא („הגות לבי“) נדפס ב„הבצלת“⁷⁷]. נמצאים שירים ליריים, שירי ציון, שירי תהלה, קינות וגם כחמשה תרגומים (שהנושא המשותף בהם הוא אהבת ציון). הוא הראשון מבין המשוררים שבטרנסילבניה אשר השמיע בשיר רעיונות ציוניים; התקוה שעם ישראל יחזור ארצה, מורגשת בשיר „הנודד מירושלים“:

„עדי ירחם אל שה פזורה,

הנדה הנפוץ בארצות נכריות,

ישיבך ירושלים בתרועה ובשירה

יבנה היכלך היכל תלפיות“⁷⁸.

על שיבת ציון שר גם במקום אחר:

„תבנה ציון בעפר מתבוססת,

המקדש על תלו בהיכלו משכיות,

נס לעמים שלם כדגל מתנוססת

וישראל יבאו ברנה וקוממיות“⁷⁹.

הוא מברך את הירחון „המגיד“ לרגל חמש עשרה שנה להופעתו, וכן את

ה„הבצלת“⁸⁰.

שירים ליריים הם: „היונה“, „עת הזמיר“. אף הוא רואה לנכון לחבר שיר „תשועת עולמים“, בעת ניתן שויון זכויות לעם ישראל „בחודש דעצעמבער אחד ועשרים בו משנת 1867“⁸¹. ב„אזכרת נפש“ ו„תאניה ואניה“ הוא מבכה את מות אביו וב„נחמת אח לצרה“ מנחם „ידיד יקר“ כאשר מת עליו אביו⁸². הוא קיבל את פני מונטיפיורי בשיר תהילה בחזרו מביקורו בפטרסבורג ובבוקרסט, במקום שפעל לטובת אחיו היהודים⁸³.

הספר „נבל וכנור“ נדפס — לצערנו הרב — עם טעויות דפוס רבות (התקונים

75. נמצא בספריית בית המדרש לרבנים ע"י שכטר בניו-יורק ובספריה הציבורית של ניו-יורק, במחלקה היהודית.

76. ע"י הערה 73; מוזכר גם השיר: „אל אהרן“ ע"י זליג הכהן לאיוטרבך וב„נקרולוג“ שחובר ע"י גיסו.

77. תרל"ד, גליון 9, עמ' 60-61; בקורת על „נבל וכנור“ ב„הכרמל החדשי“, שנה ב, עמ' 537.

78. „נכ“, 43. 79. „ירושלים“, „הבצלת“, תרל"ב, גליון 45, עמ' 358.

80. „נכ“, 74-76; „הבצלת“, תרל"ג, גליון 1, עמ' 21.

81. „נכ“, 29-33.

82. שם, 29-33; גם ב„כוכבי יצחק“, ל"ד, עמ' 64-67.

83. „נכ“, 66-73.

בעמ' VIII-IV). שני סופרים מברכים אותו לרגל הופעת הקובץ „נבל וכנור“, הם: זליג הכהן לאויטרבך מדרוהוביץ, אשר מעודד את המשורר הצעיר בשיר „אל אהרן“; ואברהם בער הכהן גוטלובר מז'יטומיר, הכותב בין היתר (בשיר: „שיר המעלות“), שאל ישים לב לבקורת כי „יבער הגלל והסנה איננו אכל“⁸⁴ (הכוונה לבקורת החריפה שהופיעה ב„המגיד“).

מלבד שירים, כתב דורנצווייג גם ספורים. אחד, בשם „המחול ומות“, נדפס ב„החבצלת“ בהמשכים⁸⁵. כאלו הרגיש במותו הקרוב, כי רעיון המות מעסיק אותו ביצירה זו, שנכתבה כשנה וחצי לפני הסתלקותו מהחיים.

למרות הטלטולים ולמרות מחלתו, הצליח במשך עשר שנים, להעשיר את התרבות העברית ע"י שני קובצי שיריו הנ"ל וע"י יצירותיו הספרותיות, המפורזות בירחונים עבריים של זמנו.

ש ל מ ה ע ה ר נ ק ר נ י

הוא השלישי בחבורה שעזב את פולניה וחיפש אפשרות ללמד תורה ולשון עברית לבני ישראל בטרנסילבניה. גם הוא, כמו קורלגדר, מוסר פרטים על חייו. בהקדמה לספרו „צרור פרחים מהגיוני אדם“ (בראדי⁸⁶ 1878. 80. ו-VIII, 501 עמ'). נולד בשנת 1853. ילדות קשה היתה לו. הוריו נתגרשו בהיותו בן שנה⁸⁷. למד בבית ספר ממלתי ואביו לימד אותו לשון הקודש. בגיל שבע עשרה כבר התעסק בהוראה: „ואף אמנם שבעתי מרורים, כי גם לי לא חלקה הטבע גורל יותר טוב מכל החוסים בצל כנפי הלמוד“⁸⁸.

מבין שלושת המורים-המשוררים הצליח הוא לתת תמונה ברורה על מצבו של המורה היהודי בתקופתו. לימד בערים ובכפרים בפולניה: „הוריתי להם דרך ילכו באור, ועל נתיבות נכוחות ולא עקלקלות הדרכתיים; הייתי להם מורה שפות החיות וגם לשפה העבריה נתתי לב לאהבה ולכבדה, כי היא אִם תלשונות, בצילה אנו חיים, והיא תפארת בעליה“⁸⁹.

בגיל עשרים — עשרים ושתים, לערך, עזב את ארץ מולדתו ושם פעמי לטרנסילבניה „ופתאום קול שמעתי ממחנה העברים בזיעבענבירגען לאמר: קראנ ש ט א ד ט, צא והיה שמה מורה שפת עבר... ובחרתי בזה לבוא הנה“⁹⁰.

בקראנשטאדט (בהונגריה: Brassó; היום ברומניה: Brasov) כנראה היתה קהילה די גדולה, דומה לזו שבפוגאראש ובקולוז'וואר (קלויזנבורג) ובה התחיל עהרנקניץ בהתלהבות להפיץ תורה ברבים, אבל לא היה שבע רצון מהמצב התרבותי שבמקום. „ב"י (= בני ישראל) שובב ילכו, לא ידעו מקור מחצבתם באשר הם יהודים, ולדאבון

84. „והסנה“ רמז לשמו של המשורר „דורנצווייג“. שני השירים מודפסים בהתחלת הספר „נבל וכנור“.

85. „החבצלת“, תדל"ג, גליון 1, עמ' 4-2; 13-12; גליון 3, עמ' 22-20; גליון 4, עמ' 29-28; גליון 5, עמ' 38-36; גליון 6, עמ' 46-44; גליון 7, עמ' 54-53; גליון 8, עמ' 55-54.

86. ת. ליפה (כרך א, עמ' 88) רושם בטעות: „קרוינשטדט“ כמקום ההדפסה של הספר.

87. „צרור פרחים“, עמ' VIII: „בעודני בן שנה התפרדו אבותי זה מזה... ונשלחתי אל תוך מי מריבה... הייתי בבית אבי באין אם ובבית אמי באין אב ותידד מנוחה ממני“.

88. שם, ix. 89. שם. 90. שם.

כל אוהב עמו ושפתו אין איש ישים לבו אל העבדיה" *90. אבל המשורר לא אמר נואש, פנה אליהם מעל דפי העתון "זיענבירגישער איוראעליט", אשר התחיל לצאת לאור באותה שנה (1877), פירסם בו מאמדים בידיש ובעברית וכנראה גם שירים. על כל זה הוא מספר בהקדמה לספרו ומציין בין היתר: "חברתי איזה שירים כפי חלש תבונתי, ותהי ראשית מלאכתי לתאר תמונת "מורה שפת עבר" ואח"כ עוד אחדים הנקובים בשמותם במחברתי — ובדאותי, כי צפצוף זבוב קטן כמוני מצא חן בעיני אנשים אשר לא טחו עינם מראות, נעתרתי לדבריהם, להוציא גם יתר הגיוני חוצה" *91.

הקובץ "צורר פרחים" מכיל פרי עבודתו של המשורר במשך שש־שבע שנים: משנת 1870 עד 1877. הופיע ממנו עוד קובץ אחד: "משכיות לבב" ("תכיל מכתמים ומכתבים שונים אשר חברתי ותדגמתי וכו' ולאזהבי שפת עבר שי אותם הובלתי". באנהארד (?), תרנ"ה) *92, אבל לדאבוננו טרם הצלחנו להשיגו ולעמוד על תוכנו וטיבו. הקובץ "צורר פרחים" מעיד על כשרון. בו השקפת עולמו ואהבתו העזה של המשורר אל השפה העברית. הקובץ הוקדש לבארוך שמעון וואלף פאן ראטהשילד ("לכבוד הגבד הנעלה, חונן ונותן, אוהב עמו ושפתו"). הספר מחולק לשני חלקים. בחלק א (ו"א, 261 עמ') נמצאים [מלבד "ראשית דבר" שירים, מקוריים וגם תרגומים (מגרמנית), ובחלק השני (23 עמודים) מודפסים מאמרים, מכתבים (גם מכתבי המלצה) ומכתמים קצרים (תרגומים מצרפתית ?). נוסף לכך פירסם בספרו גם שירים מיידו המורה: צבי ברגר, אשר כתב שיר מיוחד ("שיר לכבוד המחבר...") למחבר הספר *93. השירים המקוריים הם מגוונים. יש ביניהם ליריים ("צפור נודדת") *94, וגם כאלה המטפלים בשאלות הזמן, כמו: "עת החדשה", בו הוא תוהה על הפירוד של יהדות אונגריה, ושואל:

האם לא יותר טוב לבת יהודה
להיות עם אחד שומרי דתיהם
מהיות כעקדה נעוזה בדורה
אין להם נחלה בתוך אחיהם ?

— — — — —

"הלא עצב לאב, אם בניו יתגרו.
אבינו יוצרנו יאיר אור פנים
וברכה ישלח אם יחד יתחברו
וישמח, בהצמד לב בנים אל בנים" *95.

בשיר מיוחד ("דבר ליהודים בקראנשטאדט") פונה הוא אל יהודי קראנשטאדט ומבקש אותם שישמרו את תורתנו ויכבדו את "שפתנו הנעימה" *96. בשיר "מורה

*90. שם. 91. שם, x.

92. ע"י ה. ליפה, כרך ג, עמ' 94 (בשנת 1895 נמצא עהרנקרנץ בעיר שפשיסנטג'ורג' (= Sepsisz-entgyörgy, שבטרנסילבניה), אצל פרידברג: "גוניהאד", וצ"ל: בונהאד (= Bonyhád).

93. "צורר פרחים", עמ' vii-vi; יתר השירים של צבי ברגר מודפסים בעמ' 24-25 ("האדם והיוצר", "תפלה לעני"). ואולי גם ארבעת הבתים הראשונים של השיר "חזיון החולה על ערש דוי" (עמ' 8) הם שלו.

*96. שם, 18.

*95. שם, 11.

*94. שם, 8-6.

שפת עבר" נמצאת קריאה נהדרת אל בני ישראל, שיתמכו במורה העברי ובעבודתו הקשה. בחלק הראשון של השיר הוא מתאר את חיי האיכר, הסוחר, החוצב אבנים ושחיהם הם טובים, יותר מחייו של המורה. לאחר מכן הוא עובר לתיאור גורלו של המורה העברי, שהוא מר מאד:

המורה לתחריש איך יעצור כח
 ללמדם חודש ימים וברגע שכוח — —
 הונגדיש או רומית ילמוד מלה במלה,
 זר מוסר פורע בשעת התפלה

— — — — —

הנשמע כזאת בימי קדמונים
 ואות הוא לדורות האחרונים
 ילד היודע לחשוב בתשבורת
 בל ידע לקרא בסדר הקטורת!

איננו מאשים את כל בני ישראל, רק את אלה אשר מזלזלים בהוראת לשון הקודש, ושופכים את זעמם על המורה המסכן דווקא:
 „ומה זה חטא המורה חטא
 כי ירד עשר מעלות מטה?
 יען נפשו, להורותם דרך החיים
 וללמדם שפת ודת אל שמים?

וזה שכרו מכל עמלו,
 רעב ולחץ זה מנת גורלו,
 מימינו אורך ימים בורח,
 בשמאלו ריש וקלון לוקח“⁹⁷.

שמחת פורים מעודדת אותו לחבר שיר („שמחת פורים“ וגם „מליצה לפורים“)⁹⁸, אבל הוא ממחר להביע רעיונותיו ודאגותיו גם כאשר מחלה מדבקת פקדה את דוסיה ואוסטריה („אל החולי רע“)⁹⁹.
 התרגומים שלו הם משילר („ההצלחה והחכמה“)¹⁰⁰, סאפיר („לספרי“)¹⁰¹, ט. אלשקי („המחלה“)¹⁰², וכן מצרפתית („קני בושם, פרחים נוטפים מגן שפת צרפת“)¹⁰³. גם שם הקובץ לקוח מאחד הבתים האלה:

„הנה! צרור פרחים
 על תלמי שפת צרפת נתנה ריח
 בין ערוגת בושם נקטפם
 תוכם רצוף מוסר מתוק לחך“¹⁰⁴.

בשיר „תיו לזכרון“ מחלק הוא כבוד לדודו: וואלף עהרנקרנץ (הנודע בשם: „וועלויל זבארזער, פאלקסדיכטער“) משורר ידוע ומחבר ספרים¹⁰⁵.

97. שם, 4-3. 98. שם, 26-22. 99. שם, 13-12. 100. שם, 6.
 101. שם, 14. 102. שם, 21-20. 103. שם. 104. שם.
 105. שם, עמ' v (בנימין וואלף עהרנקרנץ, חיבר את הס' „שפתי ישנה“, פרועמישל 1874; „מקל נועם“ כרך א'ג, יאסי, 1865—1873; „מקל חובלים“, פרועמישל, 1869.

קובץ שיריו "צרור פרחים" מפיץ אור על המצב התרבותי של יהדות טרנסילבניה, וההקדמה שבו — גם על זו של פולניה. הוא משלים את התמונה המתוארת ביצירות חבריו בחלק זה של העולם.

ארבעה משוררים, שחיו ופעלו בתקופה אחת ובאיזור אחד, דברו אלינו. לארבעתם ארבע דרכים שונות של ביטוי ושל כתיבה. לכל אחד סגנון מיוחד, אבל המשותף ביניהם: האדרת התורה והחזקת תרבותנו ושפתנו באמצע המאה התשע-עשרה, בין יהדות טרנסילבניה.
